

az, ami verseinek egyik legfőbb jellemzője.” A félelem lehetséges eloszlásának mikéntje eleve adott: misztikus kultuszeremtés helyett költészetének – mely, Bency Zsuzsa szavával, az érzelmek átlényegülésének folyamata – mélyebb megértésével. Hogyan közvetlenül a költő halála után Ignóus Pál írta: „*A sötétség: fényhiány, tehát nem létezik. A világossággal törőd-jünk, amit maga körül árasztott.*”

Szöke György

EGY ELFUSERÁLT IRODALOMTÖRTÉNET

Pomogáts Béla: *Jelenidő az erdélyi magyar irodalomban*

Magvető, 1987. 266 oldal, 23 Ft

A nagyközönségnek szánt ismeretterjesztő művek többnyire *séma* szerint készülnek, s ez a szokásból bizonyos törvénnyé avanszált forma az idők folyamán némileg használhatatlanná vált. A „telefonkönyv”-jelleg, amikor mindenkit számba kell venni, céljával éppen ellentétben, akadályozza az ismeretterjesztésnek is, hiszen az állítás bizonyítására innen-onnan előkurkászott ezernyi adat – aminek tulajdonképp csak a regisztrálás lenne a feladata – lassan értéktényezővé nő: akarva-akaratlanul azt sugallja, hogy az írott (kiadott) művek száma, szinte függetlenül attól, hogy értékes-e vagy silány az illető könyv, döntő jelentőségű. Tehát a nem a szakember ismeretanyagával olvasó közönség, amelynek nem kis hányada még most is minden leírt sorban értéket üdvözöl, a mennyiséget könnyen minőségnek látja, s a szociológiai, kiadáspolitikai stb. adalék torz formában, vagyis esztétikai értéként jelentkezik. A föntiekből alighanem nyilván-

való: a semmiféle, még csak helyi értéket sem képviselő művek regisztrálását ildomosabb lenne meghagyni a bibliográfia számára; így az olvasó sem veszne bele az ismeretlen „re-mekkművek” tengerébe, s az ismeretterjesztő mű szerzőjének sem kellene – terjedelmi okokra hivatkozva – némely művet értékén alul kezelnie.

Mindezek előrebocsátását azért tartom szükségesnek, mert a *Gyorsuló idő* sorozatban kiadott JELENIDŐ AZ ERDÉLYI MAGYAR IRODALOMBAN című összefoglaló tipikus példája a jellemzett problémának. Nagyjából benne van minden: jelen és múlt, irodalom és történelem, politika és nemzetiségpolitika, művészet és tudomány. Pomogáts Béla számos művet szentelt az egyetemes magyar irodalomnak (ideértve természetesen a határon túli irodalmakat is), közöttük több kézikönyvként felfogható összefoglalás is található (AZ ÚJABB MAGYAR IRODALOM 1945–1981; más szerzőkkel együtt: A NYUGATI MAGYAR IRODALOM 1945 UTÁN). Ismeri, publikációs folyamatát tekintve szinte naprakészen ismeri az egyetemes magyar irodalom minden fontosabb jelenségét, fejleményét, igyekszik lépést tartani azzal a könyváraddal, amelynek szerzői Párizstól Kolozsvárig, Münchentől Pozsonyig, Washingtontól Újvidékig nem egy várost tettek jelentőssé a magyar irodalom térképén. Csakhogy ennek a – mindenkor az azonnali reagálást *választó* – jelenlétnek ára van: a „mindenütt otthon” alapállás miatt kevesebb idő jut az önálló kutatásra, az éppen soron lévő témában való elmélyedésre, a jórossz forrásmunkák tüzetes áttanulmányozására és szinte semmi az innen-onnan átvett bibliográfiai adatok ellenőrzésére; s mindez rányomja a bélyegét már-már valamennyi munkájára.

Sajnos, a jelenlét módjának következményei a JELENIDŐ AZ ERDÉLYI MAGYAR IRODALOMBAN című „gyorsmunkán” is kimutathatók, holott tán a romániai magyar irodalom van eddig legjobban föltárva összefoglaló tanulmányokban és kisebb-nagyobb kézikönyvekben. Igaz, ezek a művek ilyen-olyan okból nagyobbbrészt hiányosak – hol az irodalompolitika szigora, hol a szerző elgyávulása, fölületessége rostált –, de Czine Mihálytól (ROMÁNIAI MAGYAR IRODALOM A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT) Sóni Pálig (A ROMÁNIAI MAGYAR

* E kritika még 1987 decemberében a *Kortárs* megrendelésére született, de a lap, „érdes hangját” kifogásolva, nem közölte. Ezután megjárta az *Alföld*, a *Jelenkor*, az *Életünk* szerkesztőségét – ahol csaknem egy évig kiszedett állapotban várakozott, míg visszaküldték –, majd az *Új Idő* szerkesztőségét is.

IRODALOM TÖRTÉNETE), s Kántor Lajostól és Láng Gusztávtól (ROMÁNIAI MAGYAR IRODALOM 1944–1970) Bertha Zoltánig és Görömbei Andrásig (kettejük munkája: A HETVENES ÉVEK ROMÁNIAI MAGYAR IRODALMA) hosszú azoknak a szerzőknek a sora, akiknek észrevételeire, értékítéleteire nyugodtan támaszkodhat bárki. Nem Kántor és Láng tehet arról, hogy kitűnő, noha „nemzedéki szemlélettel” írott összefoglalójuk nálunk a toldozgató-foldozgató módszer következtében A HATÁRON TÚLI MAGYAR IRODALOM (A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE 1945–1975 IV.) című akadémiai munkában, botrányos bibliográfiával és névmutatóval megtűzdelve, szinte használhatatlanná vált. E mű buharesti kiadását s legfőképp Bertha-Görömbei pontos részmonográfiáját azonban haszonnal lehet forgatni.

Amennyire kétszeri olvasás után meg tudom állapítani, Pomogáts forgatta is őket, csak nem eléggé figyelmesen, hiszen az ott szereplő pontos adatok másképp nem alakultak volna át zavaró pontatlansággá. Hogy a „telefonkönyv” regisztere és számlistája itt ott hasznavehetetlen, az még hagyján, de az adatföltárás, ténykezelés olykori hibáit, ítéleteinek ezekből következő vitathatóságait, az arányérzék kihagyásait már mindenképp szóvá kell tennem. Mindenekelőtt: valószínűleg nem az ismeretterjesztő szándék, hanem a rossz beidegződés magyarázza, hogy az irodalomtörténész szerző ennyi föltáró munka után is mindent előről kezd, az alapoknál, holott ő is tudja, mi több, leszögezi, hogy a címben olvasható *jelenidő* „történelmi jelenidő”, amely az 1960-as évek második felétől a nyolcvanas évek elejéig terjed. A hosszú s a kötet terjedelmének mintegy negyedét lefoglaló „bevezetőnek” (HAGYOMÁNYOK ÉS ELŐZMÉNYEK, A FELSZABADULÁS UTÁN) köszönhető, hogy alig marad hely egy-egy író bemutatására, aminek különösen a fiatalabbak látják kárát. A múlttá (is) duzzasztott jelenidő így majdnem parttalanná tágnul, s mert Pomogáts nem kívánja elválasztani a lényegestől a kevésbé lényegest vagy lényegtelen, az adathalmaz és a rengeteg ismétlés újabb oldalakat emészt föl. Ahelyett, hogy a tárgyul választott második – nem túlzás – *aranykorról* beszélne részletesebben, el-elkalandozik a történelem, nyelvészet, filozófia, néprajz, színház, televízió stb. területére

(NEMZETISÉGI ÖNISMERET), s bizonyítván az ötvenes évek lázas építőmunkáját, könyvtárra rúgó feledésre ítélt könyvet támaszt föl. Félreértés ne essék, nem a hosszabb elemzéseket hiányolom, hanem a *tartalmasabb*, az életmű megértéséről tanúskodó kisportrékat.

A szerző „irodalmi nemzedékek” és műfajok rendje szerint tagolja az anyagot: A SZÁMVETÉS KÖLTÉSZETE (Az idős költőnemzedék), AZ EMLÉKEZÉS JEGYÉBEN (Az idős elbeszélő nemzedék), A KÖLTÉSZET SZABADSÁGHARCA (A derékhad költői), A FORRÁS KÖLTŐI, JÁTÉK ÉS TÖRTÉNELEM (A drámai irodalom fejlődése) stb. E jobb híján kényszerű tárgyalási mód oda vezet, hogy – noha a műfajokon belüli fejlődés jól látszik – egyes, több műfajban is értékeset alkotó írók (Sütő András, Székely János) portréja szétszakad, s nem nagyon látni a műfajokat összekötő szálakat. Pedig a JELENIDŐ AZ ERDÉLYI MAGYAR IRODALOMBAN című kötetben a portrék, a terjedelmükkel is minősítő méltatások a legfontosabbak. A fejezeteket bevezető, sokszor lényegi megállapítást, jellemzést tartalmazó általános összefoglalók is előkészítik az egyéni életpályák fővázolását. Egy-egy portré középpontjában az író valamely nevezetes művének leírása áll (Sütő: ANYÁM KÖNNYŰ ÁLMOT ÍGÉR, Bálint Tibor: ZOKOGÓ MAJOM, Szilágyi István: KŐ HULL APADÓ KÚTBA stb.). Ha az irodalomtörténész rátalál erre a műre – említettem korábban: saját olvasatán túl rengeteg „segédanyag”, elemzés is segítheti ebben –, nincsen különösebb baj, hiszen a már *megmért* esztétikai értéket kell szemléltető módon jellemeznie. És Pomogátsnak van eszköze – bár stílárisan lehetne érzékenyebb és pontosabb – az életmű csúcsát jelentő művek főbb sajátosságainak bemutatására.

Viszont ha jellemző művek valamilyen oknál fogva (izlésbeli különbözőség, hiányos ismeret, használhatatlan forrásmunka stb.) nem találhatnak, a „portrén” a tanácstalanság lesz úrrá. Jobbik eset az, ha az érték – igaz, hogy hűvösen, de megemlíttetik. A rosszabbik: ha teljesen el van hallgatva, vagy az előbbieken sorolt okok miatt valami másra van kicserélve. Sütő András életművének értékét, Pomogátsnál is ő áll a középpontban, botor-ság lenne kétségbe vonni, de Székely János írói sorsa például már nem ennyire szerencsés. Tudjuk, alkati sajátosság is a „rejtőzés”,

viszont a művek mindenki előtt nyitva állnak. E sorok írója is vétkes abban, hogy Székely mindmáig nem kapta meg az őt megillető helyet. De ez semmit nem változtat azon, hogy Pomogáts e munkájában sem segít a Székely körüli homályt eloszlatni. Az általa vázolt Székely-portré a DÓZSA című poéma köré épül, s ez kissé megváltoztatja Székely János Szabó Lőrinc-i önfeltárást mutató költészetének arányait. S a CALIGULA HELYTARTÓJA, a PROTETÁNSOK és a VAK BÉLA KIRÁLY is jóval több annál, mint amennyire Pomogáts Béla tartja. Nem is beszélve a kurtán-furcsán elintéztett prózaíróról. AZ ÁRNYÉK-ot, a SOÓ PÉTER BÁNATÁ-t és A NYUGATI HADTEST-et szemlélve az irodalomtörténészről csak „egymondatos” közhelyekre telik. Nem érzékeli az „*álom realitásának*” számtalan elemző (legjobban talán Láng Gusztáv) által kifejtett elementáris erjét. S egy olyan összefoglalóban, amelyben huszadrangú műveket is cím szerint felsorol, érthetetlen, hogy nem emeli ki a huszadik századi magyar próza egyik csúcsát jelentő elbeszélést, a PÁLINKÁS-t, A NYUGATI HADTEST című kötet briliáns darabját. Székely János tehát ezzel a „figyelmetlenséggel” akarva-akaratlan lefokoztatott. Panek Zoltán újabb novellisztikája be sem került Pomogáts érdeklődési körébe. És kimaradtak mindazok, akiknek a „telefonkönyv”-jelleg kíváncsi szerinti nem talált az irodalomtörténész a bibliográfiai adatfölemlegetésnél stabilabb formát (Bogdán László, Markó Béla és így tovább).

Dehogyan vonom kétségbe Pomogáts Béla szakmai fölkészültségét, olvasottságát. Szavainak hitelét sem kívánom vitatni. Mégis: számomra némiképp rejtély, hogy ugyanaz az ember, aki – meglepő érzékletességgel – nemzedékek értékvonulatát tudja megrajzolni, rövid terjedelemben is sokatmondóan az irányzatok harcát, figyelvén a „*megmaradás esélyének*” jegyében alakul s a létharc megannyi formájával túlterhelt nemzeti irodalom legkisebb mozzanatára is, miért bizonytalanodik el más fontos, de ennél kisebb jelentőségű kérdések előtt. Például a fölsimert értékek jellemzése közben. Szemlérről szólva: „*a józan ész erejével ragadta meg tapasztalatainak lényegét*”; Méliuszról: „*nehéz tapasztalatok után érkezett a zavartalan alkotómunka révébe*”; Kiss Jenőről: „*versei az idill világból tekintik át az országos éle-*

tel” stb. S nem értem, miért hallgat életművet meghatározó, jellemző munkákról. Csak egy példát: a kritika és számtalan tanulmány Papp Ferenc prózájának csúcsát négy kisregényben (LEHULLT AZ ELSŐ HÓ, FÜSTBEN ÉS FÉNYBEN, A KERÍTÉS FÖLÖTT, A GYÖKEREK ALATT) jelölte meg; Pomogáts összefoglalójában azzal újít, hogy ezeket meg sem említi. Helyettük azokra a művekre voksol (FÖLDRE SZÁLLT EMBER, ÉN IS VOLTAM GYERMEK, MÉG ÖT PERC), amelyekben az író „*már érzékeny emberismerettel ábrázolja hőseit*”. Eddig rendben is volna – új olvasat, új értékelés. Mindenkinek joga van akár százak által hangoztatott értéket is sutba dobni, ha úgy gondolja, hogy méltóbbat tud állítani a „régii” helyébe. Viszont ez az átértékelés, légyen alátámasztva bármennyi töprengéssel, azonnal megkérdőjeleztetik, ha az irodalomtörténész rajtakapják, hogy kihagy a RÉSZEZ VADÓR (1972) műfaji megjelölése, ha nem ilyen figyelemkihagyás, ugyanis az nem regény, mint ahogyan Pomogáts gondolja, hanem elbeszéléskötet.

Nevek tucatját sorolhatnám, akik a helyükön vannak, öregeket és fiatalokat, már elköltözötteket és még csak pár köteteseket egyaránt Kós Károlytól Szócs Gézáig, Szilágyi Domokostól (a költőtől) Király Lászlóig, Asztalos Istvántól Szilágyi Istvánig – hiszen egy-egy név maga is irányt, világlátást jelöl. Ahogy Kuncz Aladárról azonnal az *Erdélyi Helikon* és Gaál Gáborról a *Korunk* jut eszünkbe, éppúgy a *Forrás* első (Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Bálint Tibor, Hervay Gizella), második (Farkas Árpád, Király László, Kenéz Ferenc, Bodor Ádám) és harmadik nemzedéke is, melyet Pomogáts „*az Echinox tróji köre*” megnevezéssel jelöl (Szócs Géza, Egyed Péter, Mózes Attila), egy-egy név fölemlítésével rögvest jellemzőit is megmutatja. Mégis inkább azokról szólok, akik pórul jártak ebben az adatot adatra halmozó „*tárgykatalógusban*”. Ahogyan Paneké, úgy Fodor Sándor novellisztikája is szórén-szálán elveszett, Hornyák József is, legalább a FEHÉR PÁVA említésével, kíméletesebb bánásmódot érdemelne. Az esszéista Szilágyi Domokosról nem tudunk meg semmit – viszont a költő portréja elég jó –, Palocsay Zsigmond több társához hasonlóan belefűl az adathalmazba, Szócs Kálmánnak két mondatnál mindenképp több járna. Bálint Tiborról

sincs leírva, hogy kisprózában a legjobb, Lászlóffy Aladár is, noha megüsztelő terjedelemben, be van zárva a költészetét, annak irányultságát túlságosan leegyszerűsítő portréba.

Ha Pomogáts jobban ismerné a romániai magyar dráma fejlődését, Földes Mária nevét – A HETEDIK AZ ÁRULÓ a maga nemében korszakos jelentőségű mű volt – nem hagyta volna említetlen. (Feledékenysége csak félig-meddig magyarázható azzal, hogy a Romániából Izraelbe települt Földest irodalompolitikai okokból Kötő Józsefnek ki kellett hagynia a FEJEZETEK A ROMÁNIAI MAGYAR DRÁMA TÖRTÉNETÉBŐL című kismonográfiából.) Ahol a jellemzés csupán „névsorolvasásból” áll, még gyakoribb a zavar. Vásárhelyi Géza költészete és Bogdán László prózája – mintha még sem íródott volna a HELYSZÍNKERESÉSEK FORGATÁSHOZ (1978) és a CÍMEREMBE KÉT HATTYÚ (1980) című regény – éppúgy elkerülte az irodalomtörténész figyelmét, mint Adonyi Nagy Mária vagy az utóbbi években nagyszerű költővé érett Markó Béla lírája, akik csupán olyan fősorolásba tudtak bekerülni, amelyben dilettáns is (Kiss András) helyet kapott. S ha a romániai magyar színházművészet eredményeit lajstromozzuk, akkor Vadász Zoltánnak, Sebők Klárának és Héjja Sándornak, a Harag György rendezte Sütő-dramák főszereplőinek neve nem merülhet feledésbe; főképp akkor nem, ha kisebb jelentőségű színészek is értékteremtőként tiszteltetnek.

A JELENIDŐ AZ ERDÉLYI MAGYAR IRODALOMBAN látszólag olajozott szerkezetet mutat – volt már „hozzáértő” kritika (a Major Ottóé), amely a könyv kitűnőségét dicsérte –, de ha egy kicsit jobban utánanézzünk, azonnal szembeötlő lesz összes hibája. A klisék (a képet adott valamiről monotonosága stb.) derűt fakasztanak, a sok fölé hajol pedig már-már komikussá teszi a különben nemes célok érdekében készült művet. (Bartalis „szerezzél hajlat a rétek és bokrok fölé”; Tamási Gáspár „meghitt szerezzél hajlat szülőföldje fölé”; Majtényi Erik „felfedező figyelemmel hajlat a nemzetiségi élet valósága fölé”; Hervay Gizella „tétova és arctalan emberi sorsok fölé hajlat”; Lászlóffy Csaba „a múlt fölé hajlatva [...] Erdély sorsát vizsgálja” – és így tovább.

Végezetül: még a stílus stílustalansága is bocsánatos hiba volna, ha a közölt adatok (évszámok, kötetcímek, megállapítások) helyt-

állnának magukért. Itt-ott, sajnos, ebben is van valamicske zavar. Bánffy Miklós neve Kisbán Miklósként állt az Erdélyi Helikon címlapján; Mikó Imre tanulmánykötetének címe nem HONPOLGÁROK ÉS VILÁGPROLETÁROK, hanem HONPOLGÁROK ÉS VILÁGPOLGÁROK; ha úgy írjuk, hogy Székely-Mikó Kollégium, az két névadót föltételez; Lászlóffy Aladár első verseskönyvének címe helyesen: HANGOK A TEREKEN – a „téreken” változat talán az ismert Bartalis-kötet címéből (VILÁG TEREIN GÁZOLOK) került ide; Csiki László drámájának címe helyesen: NAGYPAPA LÁTNI AKAR BENNETEKEI; KIRAKAT című kötete nem 1982-ben, hanem 1981-ben jelent meg; Szócs Gézának sem 1957-ben, hanem 1975-ben adták ki a kötetét, DÉLKELET című „lendületes írásának” a műfaja: vers; Kleist hőse Kohlhaas, Sütőé pedig Kohlhaas; Bálint Tibor regényének a címe nem ÖNKÉNTES RÓZSÁK SODOMÁNAK, hanem ...SODOMÁBAN, és nem 1957-es, hanem tíz évvel későbbi keltezésű. Horváth Imre VIRÁGOK MESTERSÉGE című kötete nem verseket, hanem aforizmákat tartalmaz – és így tovább. Akinek kedve van – igaz, a hibák egy része föltehetően nyomdahiba –, az folytathatja napestig. Nekem, sajnos, nem nagyon van. Különösen azért nem, mert a határon túli magyar irodalom botrányos összefoglalóit (lásd a „Spenót” már említett kötetét) s a csak félig sikerült A NYUGATI MAGYAR IRODALOM 1945 UTÁN-t) és antológiáit (VÁNDORÉNEK) követően ismét utat tévesztettünk. S ami fájóbb: az országhatáron kívül – Kolozsvártól Chicagóig és Párizstól Újvidékig, Pozsonyig nem vesznek komolyan bennünket. Izzadságszagú munkálkodásaink csak arra jók, hogy önmagunk karikatúráját faragjuk-farigcsáljuk. Az idő pedig halad.

Szakolczay Lajos